

УДК 349.6(4-672:ЕУ) ; 340.134:502.14(497.11) ; 340.137:502.14(497.11:4-672ЕУ)

Општи оквири политике Европске уније у области животне средине и усклађивање политике и прописа Републике Србије

др Драгољуб Тодић^{1*}

¹Институт за међународну политику и привреду, Македонска 25, Београд
d.todic@diplomacy.bg.ac.rs

**Аутор за кореспонденцију*

Сажетак: У раду се даје приказ основних елемената политике Европске уније (ЕУ) у области животне средине. Посебно се указује на питање надлежности ЕУ за обављање послова у области животне средине, циљеве и начела политике ЕУ у области животне средине, основе њених стратешких опредељења у области животне средине, као и структуру прописа. Имајући у виду чињеницу да Република Србија (РС) скоро читаву деценију усклађује своју политику и прописе са политиком и прописима Европске уније, у другом делу рада се даје приказ правних основа садржаних у одредбама Споразума о стабилизацији и придруживању. Осим тога, указује се и на друге елементе од значаја за процену достигнутог нивоа усклађености националних прописа РС са прописима ЕУ.

Кључне речи: животна средина, политика Европске уније у области животне средине, усклађивање националних прописа, Споразум о стабилизацији и придруживању
JEL класификација: K32 - Environmental, Health, and Safety Law

The general framework of the EU environmental policy and harmonization of the policy and legislation of the Republic Serbia

Ph.D Dragoljub Todić^{1*}

¹Institute of International Politics and Economics, Makedonska 25, Belgrade
d.todic@diplomacy.bg.ac.rs

**Corresponding author*

Summary: The paper provides a summary of the basic elements of the European Union (EU) policy in the environmental field. In particular, it highlights the issue of EU competences for work in the environmental field, objectives and principles of the EU in the field of the environment, the basis of its strategic orientation in the field of

environment and structure of the regulations. Given the fact that the Republic of Serbia (RS), for nearly a decade, works on harmonizing its policies and regulations with the policies and regulations of the European Union, in the second part of the paper it is given an overview of the legal basis embodied in the Stabilisation and Association Agreement. In addition, the other elements of importance for the assessment of the achieved level of harmonization of national legislation of the RS with EU regulations are also emphasized.

Keywords: environment, EU environmental policy, harmonization of national legislation, the Stabilisation and Association Agreement

JEL classification: K32 - Environmental, Health, and Safety Law

1. Увод

Разумевање општих оквира и значаја политике Европске уније (ЕУ) у области животне средине подразумева уважавање неколико околности. Најпре би требало имати у виду посебности ЕУ као међународне организације са наднационалним надлежностима и специфичном поступком усвајања прописа (Christensen 2010). Овоме би требало додати и укупни растући значај који се проблемима у области животне средине придаје на глобалном и регионалним нивоима, као и лидерске позиције које ЕУ недвосмислено јасно показује у вези са тим (Vogler 2005; Morgera and Durán 2006; Uusi-Rauva 2010). Ово без обзира како овакву позицију ЕУ у глобалној политици тумачили (Van Schaik and Schunz 2012). Ниједна друга регионална организација нема (нити показује аспирације да има) такву институционалну инфраструктуру и развијеност прописа, у области животне средине, какву има ова организација. Овоме би, у детаљнијој анализи, требало додати и питање сложености проблема у области животне средине и његову повезаност са бројним другим питањима, чијом осном се сматрају развојни проблеми рефлектовани, на теоријском нивоу, у ономе што се обично назива концепцијом одрживог развоја (Тодић 2009). Сложеност политике у области животне средине једним значајним делом је повезана са чињеницом да се кључни узроци проблема у области животне средине налазе у различитим привредним секторима (енергетика, пољопривреда, индустрија, туризам, итд) и да њихово решавање подразумева координирани систем различитих инструмената (Morgera and Durán 2004). Ово нарочито када су у питању обавезе привредног сектора, односно оно што се најчешће означава широким појмом „еколошки менаџмент“ (Тодић 2008б; Sharma and Ruud 2003). Сложеност политике у области животне средине једним делом је повезана и са глобализацијским трендовима у области људских права и све јаснијим повезивањем људских права, са проблемима у области животне средине и улогом међународних, односно европских инструмената заштите људских права (Collins 2007; Boyd 2011).

2. Општи оквири политике Европске уније у области животне средине

Развој политике и права животне средине ЕУ може се пратити применом различите методологије и анализом различитих критеријума. Општим и нормативно најочигледнијим, би се могло сматрати сагледавање развоја улоге коју питања животне средине имају у оснивачким актима ЕЗ, односно ЕУ.¹ Политика у области животне средине уграђена је у уговорну структуру Заједнице, тек Јединственим европским актом 1987. Године, да би њен оквир био даље прошириван Уговором о Европској унији (1992), Уговором из Мастрихта (1992), Амстердамским уговором (1997), Уговором из Нице (2003) и на крају Лисабонским уговором (2009). До 1987.године усвојено је око 200 прописа и то на основу тадашњег члана 100. (касније 115, односно 135) или на основу члана 235. Уговора о оснивању Европске заједнице. Ипак, одсуство јасног правног основа за политику Заједнице у области животне средине, било је изложено критици нарочито једног дела чланица организације. Јединствени европски акт (1987) уводи посебну главу насловљену са „животна средина“ (Чланови 130с-т), обезбеђујући изричиту правну основу за политику Заједнице у области животне средине. На основу ових одредаба Комисија је имала могућност да предлаже доношење прописа у различитим областима, са циљем да се обезбеди заштита и унапређивање квалитета животне средине, заштита људског здравља и рационално коришћење природних ресурса. Уговор из Мастрихта (1992) обезбеђује даље јачање места и улоге политике Заједнице у области животне средине укључивањем, међу своје основне циљеве, и унапређивање „одрживог и неинфлаторног раста уз поштовање животне средине“ (члан 2). Одредбама Амстердамског уговора (1997) одрживи развој је експлицитно дефинисан као циљ Заједнице, да би се каснијим изменама овај циљ експлицитније наглашавао.

2.1. Циљеви и начела политике Европске уније у области животне средине

Циљеви политике ЕУ у области животне средине дефинисани су у неколико одредби Лисабонског уговора, тј. Уговора о функционисању ЕУ и Уговора о ЕУ, и треба их тумачити у контексту укупних циљева ЕУ, као и у ширем развојном и међународном контексту, уз снажније наглашавање места и улоге одрживог развоја. Чланом 11. Уговора (раније члан 6), осим што је избачено упућивање на члан 3., није промењен те гласи: „Обавеза заштите животне средине мора бити интегрисана у дефинисање и спровођење политика и активности Заједнице посебно са циљем подстицања трајног развоја.“ Стара одредба члана 2. Уговора о ЕУ је укинута и замењена одредбом члана 3 Уговора о ЕУ уз извесне измене. Уместо ранијег позива за „одрживи развој економских активности“ дефинисано је да ће Унија „радити за одрживи развој Европе заснован на уравнотеженом економском расту и стабилности цена, високо конкуретној и друштвено-тржишној привреди, с циљем пуне запослености и друштвеног напретка као и „високог

¹ За разлику од неких других приступа. Тако, на пример, Holzinger et al. 2006 у средиште своје анализе стављају развој система управљања у контексту расправа о преласку са „командно-контролног“ приступа на примену економских инструмената у политици ЕУ у последње две деценије. Видети и: Тодић, 2010.

нивоа заштите и унапређења квалитета животне средине⁴. Због циљева везаних за снажнију интеграцију и повезивање политике животне средине, и других сродних области (енергетика, пољопривреда, рибарство, итд) неколико је других одредаба Уговора такође добило на значају. Поред тога, у истом члану Лисабонског уговора се наглашава значај одговорности ЕУ за глобално стање животне средине, тако што се дефинише да ће Унија у својим односима са светом „доприносити миру, безбедности и одрживом развоју Планете, солидарности, међусобном поштовању међу народима, слободној и фер трговини, искорењивању сиромаштва и заштити људских права а посебно права деце, као и скриктном надлегању и развоју међународног права укључујући поштовање принципа Повеље Уједињених нација“ (члан 3. ст.5). Сматра се да на овај начин Уговор даје и јачу правну основу за активности ЕУ у остваривању циљева одрживог развоја у свету, а не само у Европи (Keleman 2009).

Најјасније формулисани циљеви у области животне средине садржани су у одреби члана 191. (раније 174, односно 130р) Уговора о функционисању ЕУ, где је прописано да политика Уније у области животне средине треба да допринесе постизању следећих циљева: очувању, заштити и побољшању квалитета животне средине, заштити људског здравља, опрезном и рационалном коришћењу природних ресурса и унапређењу, на међународном плану, мера за суочавање са регионалним и глобалним проблемима животне средине. Политика Заједнице у области животне средине има за циљ обезбеђење високог степена заштите, водећи рачуна о разноликости стања у различитим регионима Заједнице. Она се заснива на следећим начелима: начело предострожности, начело превентивне акције, начело да штета у животној средини треба да буде исправљена на извору загађивања и начело загађивач - плаћа. Поред ова четири начела, која се експлицитно спомињу у члану 191. Уговора о функционисању ЕУ, може се говорити и о другим начелима заштите животне средине у ЕУ или од значаја за област животне средине, као што су: начело одрживог развоја, начело супсидијарности (Jordan and Jeppesen 2000), начело сразмерности, начело информисања и учешћа јавности. Принципи међународног права животне средине обухватају, поред наведених, и принцип суверенитета над природним ресурсима, обавезу непроузроковања штете, принцип заједничке али различите одговорности, принцип правичног удела у коришћењу ресурса, итд (Louka 2006, р. 49-54.; Тодић 2008а, стр. 59-64). Истовремено, прописана је могућност да мере усклађивања којима се задовољавају захтеви у погледу заштите животне средине обухватају, уколико је то потребно, заштитну клаузулу којом се омогућава државама чланицама, да због неекономских разлога везаних за животну средину, донесу привремене мере. Приликом утврђивања политике из области животне средине, прописана је обавеза да се води рачуна о: расположивим научним и техничким подацима, условима животне средине у различитим регионима Заједнице, предностима и оптерећењима која могу да проистекну из подухвата или одсуства подухвата, економском и друштвеном развоју Уније у целини, и уравнотеженом развоју њених региона.²

² Мере заштите које доноси ЕУ (на основу члана 192) не спречавају задржавање или увођење, од стране сваке државе чланице, јачих мера заштите. На општи начин је утврђена обавеза да такве мере треба да буду у складу са Уговорима и о њима се обавештава Комисија. (члан 193).

2.2. Стратешки документи

Основни елементи политике ЕУ у области животне средине дефинисани су решењима садржаним у неколико стратешких докумената.

А) Акциони програми ЕУ у области животне средине представљају документе који на најшири начин утврђују политику ЕУ у овој области. Почетак њиховог доношења подудара се са првим покушајима ЕУ да се проблемима животне средине позабави на систематски начин. Њима су дефинисани основни полазни ставови у погледу процене стања у појединим секторима релевантним за животну средину и утврђени циљеви, принципи, приоритети и инструменти неопходни за остваривање циљева. Садржај акционих програма осликава развој политике ЕУ у овој области, укључујући и развој питања надлежности ове организације у домену животне средине, као и друге елементе политике ЕУ од значаја за животну средину. До сада је донето пет акционих програма који су се односили на одређене временске периоде: први акциони програм донет је за период од 1973. до 1976. године, други акциони програм се односио на период од 1978. до 1981. године, трећи акциони програм се односио на период од 1982. до 1986. године, четврти акциони програм се односио на период од 1987. до 1992. године, пети акциони програм се односио на период од 1993. до 2000. године и, на крају, шести акциони програм под називом „Ка одрживости“.

Према закључцима Савета ЕУ VII акциони програм у области животне средине („Живети добро у оквиру капацитета наше планете“) треба да обезбеди „визију до 2050 и циљеве до 2020“, а питања којим се бави овај програм (у фази усвајања) груписана су у неколико група као што су: боље спровођење, поштовање, мониторинг и јачање политике и прописа; транзиција ка зеленој економији, итд. (European Council (2012)). У складу са овим, Предлог одлуке Европског парламента и Савета из новембра 2012. године, дефинише девет приоритетних подручја деловања и то: заштита, очување и јачање природног капитала ЕУ, преусмеравање ЕУ ка ресурсно ефикасној и зеленој конкурентној ниско угљеничној економији, заштита грађана ЕУ од притисака у вези са животном средином и ризика за здравље и добробит, максимизација користи од прописа ЕУ у области животне средине, обезбеђивње инструмената за праћење примене прописа и јачање доказне основе политике у области животне средине, обезбеђивање инвестиција у животну средину и климатске промене, обезбеђење интеграције животне средине у секторске политике и кохерентности политика, јачање одрживости градова у ЕУ и побољшање ефективности ЕУ у активностима које се односе на регионалне и глобалне изазове у области животне средине и климатских промена. (European Commission 2012).

Б) Тематске стратегије су уведене као инструменти којима се на конкретнији начин утврђују начини спровођења циљева из VI акционог програма у области животне средине, и представљају неку врсту новог приступа у развоју политике ЕУ у области животне средине. Овим документима су обухваћена питања и проблеми у области животне средине који превазилазе значај појединог сектора или области и наглашавају одређена питања такозване хоризонталне интеграције (између сектора) и вертикалне интеграције (између различитих нивоа власти). Тематским стратегијама је обухваћено следећих седам области: заштита земљишта, морска средина, одрживо коришћење пестицида, загађивање ваздуха, урбана средина, одрживо коришћење и управљање природним ресурсима и рециклажа отпада. Иако су тематске стратегије биле замисљене као нека врста оквирних докумената којима се дефинишу, развијају и усвајају одговарајуће мере потребне за остваривање циљева у одређеним областима, неке стратегије су већим

делом фокусиране на усвајање препорука за националне активности, као и неких меких форми сарадње на нивоу ЕУ. Тиме је и политички карактер и значај ових докумената на изванредан начин више наглашен, у односу на карактеристике инструмената који треба да буду основа за будуће конкретне предлоге мера. Свих седам стратегија је представљено као необавезујуће Саопштење комисије, заједно са Проценом утицаја и, у неким случајевима, предлозима везаним за подршку усвајањем одговарајућих прописа.

2.3. Структура прописа ЕУ у области животне средине

Поред оснивачких уговора ЕУ у структури прописа ЕУ посебан значаја имају тзв. секундарни извори, којима су обухваћени они прописи, које доносе надлежни органи Уније (Тодић 2011). Према одредбама члана 288. Уговора о функционисању ЕУ, институције Уније у спровођењу своје надлежности, доносе уредбе, директиве, одлуке, препоруке и мишљења, при чему су прва три обавезујућа на различите начине. Остављајући по страни извесне дилеме, око начина класификовања секундарних прописа ЕУ у области животне средине, ови извори права су класификовани на следећи начин: хоризонтално законодавство, нуклеарна безбедност и радиоактивни отпад, заштита и управљање водама, мониторинг атмосферског загађења, спречавање загађивања буком, хемикалије, индустријски ризици, биотехнологије, очување дивље фауне и флоре, управљање отпадом и чисте технологије и цивилна заштита.³ Овome треба додати и прописе који се односе на међународну сарадњу у области животне средине (Schulze and Tosun 2013).

Укупно 788 различитих аката ЕУ у области “животне средине” (према подацима са сајта “EUR – Lex”)⁴ класификовано је у четири шире категорије: опште одредбе и програми, загађење и непријатности, простор, животна средина и природни ресурси и међународна сарадња. Од укупног броја важећих прописа на програме, документе и прописе општег карактера, отпада 140. Најбројнија група аката је она која се односе на загађење (укупно је 435) а унутар ове групе најбројнија је подгрупа која се односи на мониторинг атмосферског загађења (154), затим хемикалије, индустријски ризик и биотехнологију (генетички модификоване организме-укупно 116) након чега долази подгрупа прописа који се односе на “заштиту и управљање водама” (63), нуклеарну безбедност и радиоактивни отпад (61) и на крају спречавање загађења буком (13). У групи прописа која се односи на “простор, животну средину и природне ресурсе” (укупно 151 различитих прописа), најбројнији су прописи који се односе на “управљање отпадом и чисте технологије” (76), затим прописи из области “очувања дивље фауне и флоре” (62) и на крају прописи који се односе на “управљање и ефикасно коришћење простора, животне средине и природне ресурсе” (10). У области “међународне сарадње” укупно је 95 важећих прописа ЕУ.⁵

³ Према Прегледу важећих прописа ЕУ у области животне средине (“EUR – Lex”). Видети: <http://eur-lex.europa.eu/en/legis/latest/chap1510.htm>. Видети и: Влада Републике Србије (2008), Влада Републике Србије (2009).

⁴ Закључно са 31. децембром 2012. године. Видети: <http://eur-lex.europa.eu/en/legis/latest/chap1510.htm>. (31.12.2012)

⁵ Видети: <http://eur-lex.europa.eu/en/legis/latest/chap151040.htm>.

3. Усаглашавање националних прописа са прописима ЕУ

За расправу о усаглашавању националних прописа са прописима ЕУ, овде се посебно указује на два питања: правни основ обавеза РС да усклађује своје прописе (међународни и национални) и достигнути ниво усаглашености.

1) Неколико одредаба Споразума о стабилизацији и придруживању (ССП) („Сл. гласник РС“, бр. 83/2008), односи се на обавезе Републике Србије у вези са усаглашавањем националне политике и прописа са политиком и прописима ЕУ. Овај споразум већ у члану 1. прописује, између осталог, да је циљ придруживања Србије Европској унији „подржавање напора Србије да развија привредну и међународну сарадњу, између осталог, и *кроз усклађивање свог законодавства са законодавством Заједнице*“. Осим тога, ова обавеза је експлицитно прописана и чланом 72. ССП којим се Србија обавезала да ће „... *настојати да обезбеди постепено усклађивање постојећих закона и будућег законодавства са правним тековинама Заједнице*. Осим тога, „Србија ће обезбедити да ће важеће и будуће законодавство бити *правилно примењено и спроведено*“ као и да ће „... усклађивање ... почети на дан потписивања Споразума и постепено ће се *проширивати на све елементе правних тековина ...*“ Значај питања, која се односе на област животне средине, експлицитно је наглашен у неколико одредаба ССП. Предвиђено је да „политике и остале мере (буду) обликоване тако да омогуће одржив економски и друштвени развој Србије.“ Ове политике треба да омогуће да се и питања *заштите животне средине* од самог почетка у потпуности укључе и повежу са захтевима за хармоничним друштвеним развојем (члан 88. став 2) (аут. под). Чланом 111. Споразума прописано је да ће „Стране ... развијати и јачати сарадњу у области животне средине са кључним задатком заустављања даље деградације и побољшања постојећег стања у области животне средине у циљу остваривања одрживог развоја. Стране ће нарочито успоставити сарадњу у циљу јачања административних структура и поступака ради обезбеђења стратешког планирања у области животне средине, а сарадњу између релевантних актера усредсређиће на *усклађивање прописа Републике Србије са правним тековинама Заједнице...*“. Осим тога, још неколико одредаба Споразума односи се на област животне средине. То су следеће одредбе: члан 61 (Пружање услуга), члан 94 (Индустријска сарадња), члан 108 (Транспорт), члан 109 (Енергетика), члан 116 (Финансијска сарадња) и Протокол ИВ (Копнени транспорт).

2) Са унутрашње-правног становишта посматрано, усклађивање националних прописа са прописима ЕУ регулисано је правилима којима се регулише припрема и доношење прописа, међу којима основни значај има Пословник Владе. Основни инструмент за сагледавање стања усаглашености националних прописа са прописима ЕУ, у фази припреме закона, је Изјава о усклађености. Наиме, Пословник Владе у члану 40. Предвиђа обавезу предлагача Закона да уз нацрт закона достави и изјаву „да је нацрт закона усклађен с прописима Европске уније, у облику који је усвојила Влада, или изјаву да о питању које нацрт закона уређује не постоје прописи Европске уније.“ На овакво решење се даље наслања и обавеза предлагача закона из члана 46. Пословника којим се прописује да је предлагач у обавези да прибави и „мишљење Канцеларије за европске интеграције“ када се ради о нацрту закона. Приликом достављања нацрта закона на мишљење Канцеларији за европске интеграције, предлагач доставља и изјаву о усклађености са прописима Европске уније (ст. 4).

3) У складу са описаним правилима може се констатовати да су сви закони у области животне средине усвајани од 2004. године прошли, на неки начин,

процедуру усаглашавања са прописима ЕУ, и/или процедуру оцене усаглашености. Донето је петнаестак закона (засисно од методологије) и преко сто подзаконских прописа чиме је успостављен потпуно нов систем у области животне средине (Вукасовић, Тодић, 2012). За значајан број њих верује се да су усаглашени са одговарајућим прописима ЕУ, у потпуности или делимично. Међутим, одсуство доследне примене прописа констатовано је у свим до сада објављеним мишљењима Европске комисије о напретку Србије, као и различитим примерима у пракси. У Извештају Европске комисије за 2012. годину констатује се одређен напредак у значајном делу прописа који се усклађају са прописима ЕУ: хоризонтално законодавство, управљање отпадом, управљање водним ресурсима, заштита природе, управљање хемикалијама, индустријско загађење и управљање ризицима, итд. (Европска комисија, 2012). Ипак, посебно се наглашава потреба јачања административних капацитета. Што се тиче области климатских промена процењује се да је „незнатан напредак постигнут ... у усаглашавању са правним тековинама ЕУ о клими. Значајни напори су неопходни за подизање свести о могућностима и изазовима у погледу климатских промена, успостављање више стратешког приступа за Србију, усаглашавање и спровођење правних тековина ЕУ о клими, као и јачање административних капацитета и међуинституционалне сарадње.” (Ибид, стр. 83).

4. Закључак

Општи оквири политике ЕУ у области животне средине одређени су бројним чиниоцима нормативног и ширег друштвеног и глобализацијског карактера. Стога разумевање основа ове политике подразумева, између осталог, детаљну анализу и уважавање специфичности ЕУ као међународне организације, али и стања у политици животне средине на глобалном нивоу. Сложеност система на нивоу ЕУ илустрије и чињеница да је донето преко седам стотина прописа секундарног карактера различитог правног дејства и домашаја. Однос између политике ЕУ у области животне средине и политике држава чланица ЕУ дефинисан је одговарајућим правилима, слично као и у другим примерима где се ради о надлежности коју ЕУ, као међународна организација, дели са државама чланицама. Обавеза усклађивања националних прописа РС са прописима ЕУ регулисана је Споразумом о стабилизацији и придруживању, као и прописима националног карактера. Анализа досадашњих резултата усклађивања показује да се може констатовати да је у РС у последњих десетак година изграђен релативно нов нормативни оквир, али да се питање спровођења прописа и даље значајним делом сматра спорним.

Литература

1. Christensen, J. G. (2010), EU legislation and National Regulation: Uncertain Steps Towards a European Public Policy, *Public Administration* Vol. 88, No. 1, 2010 (3–17), <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9299.2010.01813.x/pdf>. (16.2.2013).
2. Commission of the European Communities, (2008), *Guide to the Approximation of European Union Environmental Legislation*, <http://ec.europa.eu/environment/archives/guide/guidfin.pdf>. (5.10.2012).
3. European Commission (2012), *Proposal for a Decision of the European Parliament and of the Council on a General Union Environment Action Programme to 2020 "Living well, within the limits of our planet"*, European Commission, Brussels, 29.11.2012, COM(2012) 710 final, 2012/0337 (COD). http://ec.europa.eu/environment/newprg/pdf/7EAP_Proposal/en.pdf. (6.2.2013).
4. European Council (2012), *Conclusions on setting the framework for a Seventh EU Environment Action Programme*, 3173rd ENVIRONMENT Council meeting, Luxembourg, 11 June 2012. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/envir/130788.pdf. (9.3.2013).
5. Европска комисија (2012), *Извештај о напретку Србије за 2012. годину*, 10.10.2012. године. стр. 80-82. http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izve%C5%A1taj_napretku_2012.pdf. (16.1.2013).
6. Грбић, В., Антевски, М., Тодић, Д. (2013), Финансирање и заједничке политике Европске уније, Београд, Институт за међународну политику и привреду, стр. 225-327.
7. Holzinger, K., Knill C., Schäfer, A. (2006), Rhetoric or Reality? 'New Governance' in EU Environmental Policy, *European Law Journal*, Vol. 12, No. 3, May 2006, pp. 403–420.
8. Jordan, A., Jeppesen, T. (2000), EU Environmental Policy: Adapting to the Principle of Subsidiarity? *European Environment, Eur. Env.* 10 (2), 64–74.
9. Keleman, R. D. (2009) *Globalizing European Union Environmental Policy*, Paper presented at The European Union Studies Association, 11th Biennial International Conference, April 23rd – 25th, 2009, www.unc.edu/euce/eusa2009/papers/keleman_07A.pdf (10.8.2010).
10. Louka, E. (2006), *International Environmental Law*, Cambridge University Press, p. 49-54.
11. Morgera, E., Durán G., M. (2004), Enlargement and EU Development Policy: An Environmental Perspective, *Review of European Community & International Environmental Law, RECIEL* 13 (2), 152-163.
12. Morgera, E., Durán G. M. (2006), Environment and the Role of the EU: Priorities, Promises and Prospects, *Review of European Community & International Environmental Law, RECIEL* 15 (1), 11-22. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9388.2006.00510.x/pdf>. (16.2.2013).
13. Regional Environmental Center, (2008), *Handbook on the Implementation of EC Environmental Legislation*, Umweltbundesamt GmbH, Budapest. <http://ec.europa.eu/environment/enlarg/handbook.pdf>. (16.1.2012).
14. Schulze, K., Tosun, J. (2013), External dimensions of European environmental policy: An analysis of environmental treaty ratification by third states,

- European Journal of Political Research*, 4 February 2013, doi: 10.1111/1475-6765.12011. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1475-6765.12011/pdf>. (16.2.2013).
15. Sharma, S., Ruud A. (2003), On the Path to Sustainability: Integrating Social Dimensions into the Research and Practice of Environmental Management, *Business Strategy and the Environment, Bus. Strat. Env.* **12**, 205–214, Published online in Wiley InterScience (www.interscience.wiley.com). DOI: 10.1002/bse.366.
 16. Тодић, Д. (2008а), *Савремена политика и право животне средине*, Београд.
 17. Тодић, Д. (2008б), *Еколошки менаџмент у условима глобализације*, Београд.
 18. Тодић, Д. (2009), Еколошка политика ЕУ у светлу стратешких одредења у области одрживог развоја, *Правни живот*, бр. 10/2009, 53-66.
 19. Тодић, Д. (2010), Тржишни инструменти у политици животне средине Европске уније, *Европско законодавство*, бр. 31-32/10, стр. 124-133.
 20. Тодић, Д. (2011), Водичи кроз ЕУ политике – Животна средина, Европски покрет у Србији, Београд.
 21. Uusi-Rauva, C. (2010), The EU Energy and Climate Package: a Showcase for European Environmental Leadership?, *Environmental Policy and Governance, Env. Pol. Gov.* **20**, 73–88, Published online in Wiley InterScience, (www.interscience.wiley.com) DOI: 10.1002/eet.535, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/eet.535/pdf>. (21.3.2013).
 22. Van Schaik, L., Schunz, L. (2012), Explaining EU Activism and Impact in Global Climate Politics: Is the Union a Norm- or Interest-Driven Actor?, *Journal of Common Market Studies, JCMS 2012 Volume 50. Number 1.* pp. 169–186 DOI: 10.1111/j.1468-5965.2011.02214.x. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-5965.2011.02214.x/pdf>. (11.2.2013).
 23. Vogler, J. (2005), The European contribution to global environmental governance, *International Affairs* **81**, **4**, 835-850. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2346.2005.00487.x/pdf>. (16.2.2013).
 24. Влада Републике Србије (2008), *Национални програм за интеграцију у Европску унију (НПИ)*, Влада, Београд, стр. 619-676;
 25. Влада Републике Србије (2009), *Измењени и допуњени Национални програм за интеграцију Републике Србије у Европску унију*, Београд. стр. 571-600.
 26. Vukasović, V., Todić, D., (2012), *Environmental Law in Serbia*, Kluwer Law International BV, The Netherlands.